

УДК 433/ 93/94
DOI: 10.30970/sls.2021.70.3737

ВПЛИВ “ЗАЯВИ У СПРАВІ ПРИНЦИПІВ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ СПІВПРАЦІ” 1987 р. НА ФОРМУВАННЯ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН

Микола ҐЕНИК

*Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018
Кафедра політичних інститутів і процесів
e-mail: genyk@wp.eu*

Підписання Гельсінських домовленостей 1975 р., яке зафіксувало непорушність кордонів і гарантувало повагу прав людини, сформувало нову міжнародну ситуацію в Центрально-Східній Європі. Поява опозиційних рухів, криза соціалістичного табору і комуністичної ідеології ставили питання про майбутній устрій регіону, міжнаціональні відносини, кордони і національні меншини. За ініціативою польської опозиції у 1987 р. з представником української еміграції було підписано “Заяву у справі принципів польсько-української співпраці”, яка висловилася за непорушність кордонів і повагу прав меншин. “Заява” вперше концентровано і комплексно запропонувала узгоджений польськими опозиційними середовищами і українською еміграцією проект польсько-української співпраці після розпаду соціалістичного табору і СРСР. Положення цього документу, розроблені на рівні інститутів громадянського суспільства, але підписані частково за участю еміграційного уряду, були визнані державними структурами обох народів після здобуття незалежності і стали основою їхніх взаємовідносин. Заява дала могутній поштовх нормалізації відносин незалежних Польщі і України. Принципи Заяви було імплементовано в рамковий міждержавний договір України і Польщі 1992 р. та Заяву про порозуміння і примирення від 21 травня 1997 р.

Ключові слова: польсько-українські відносини, кордони, національні меншини, Центрально-Східна Європа.

Підписання Гельсінських домовленостей 1975 р., які зафіксували непорушність кордонів і гарантували повагу до прав людини, створило нову міжнародну ситуацію в Центрально-Східній Європі (далі – ЦСЕ). З появою опозиційних рухів, кризою соціалістичного табору і комуністичної ідеології поставало питання про майбутній устрій регіону, міжнаціональні відносини, кордони, меншини тощо. Особливо загостреними були українсько-польські відносини, що зумовлено численністю народів і конфліктним минулим. Потужним поштовхом до формування нової парадигми польсько-українських відносин стала Декларація в українській справі 1977 р., однак вона потребувала імплементації з емігрантського середовища у взаємовідносини обох народів і країн. Спільна декларація еміграційних урядів 1979 р. і резолюції I з'їзду незалежної профспілки “Solidarność” 1981 р. чітко не окреслили параметри майбутніх відносин.

За ініціативою польської опозиції, з представником української еміграції було підписано “Заяву у справі принципів польсько-української співпраці” (1987), яка декларувала непорушність кордонів і повагу до прав меншин.

Дослідження теми польсько-українських відносин періоду біполярності почалося тільки в останні десятиліття. Про “Заяву у справі принципів польсько-української співпраці” принагідно згадувалося у працях М. Борути (2002), Х. Чушак (2011) та інших науковців, однак не існує комплексної праці про зародження ідеї, її реалізацію і вплив на міждержавні відносини. На основі неопублікованих матеріалів архіву Літературного інституту в Парижі, архіву осередку Карта, архіву Інституту національної пам’яті, Національної бібліотеки, приватних архівів Є. Таргальського, В. Мокрого, Б. Бердиховської, П. Казанецького, інтерв’ю автора з діячами польської опозиції у статті зроблена спроба розкрити причини, передумови і значення цієї “Заяви”.

Питання польських післявоєнних кордонів становило одну з найважчих проблем ЦСЄ у період біполярності – воно розглядалось у контексті примирення народів регіону, возз’єднання Німеччини, боротьби з тоталітаризмом і радянським експансіонізмом. Передумовами досягнення польсько-українського порозуміння у справі кордонів були певні зміни міжнародної ситуації в середині 1970-х років, які проявились у новій східній політиці ФРН, відмові від німецького реваншизму і визнанні наявних кордонів у підписаних канцлером В. Брандтом договорах з ПНР, ЧССР і СРСР та закріпленні принципу непорушності повоєнних кордонів у Підсумковому акті Наради з питань безпеки і співробітництва у Європі 1975 р. Важливим фактором, що вплинув на зміну ситуації у країнах ЦСЄ, була поява організованого опозиційного руху. Немаловажне значення мали також незворотні зміни національної структури населення спірних територій, прихід у політику діячів нового покоління та діяльність ряду публіцистів і політиків, спрямована на визнання повоєнних кордонів.

Зафіксувавши непорушність європейських кордонів та створивши умови для ліберальної еволюції комуністичного режиму, конференція у Гельсінкі дала могутній поштовх справі польсько-українського порозуміння та формуванню нових реалій у ЦСЄ. Після Гельсінської конференції необхідність вирішення проблеми кордону диктувалася потребою інтенсифікації співпраці визвольних рухів на еміграції та посилення опозиційних рухів у ПНР та УРСР. Проблема кордону стояла на перешкоді порозуміння українського і польського визвольних рухів.

Еміграційні урядові структури, пов’язані принципом легітимності, не могли піти на поступки і домовитись у справі кордонів. Відкладення проблеми кордонів на остаточне вирішення у період після отримання незалежності було платформою, на якій досягли згоди еміграційні уряди УНР і Польщі. Зокрема, такої домовленості було досягнуто на зустрічі прем’єра Т. Леонтія з президентом С.Островським та прем’єром А. Урбанським, що відбулася 3 квітня 1976 р. у Лондоні. Згодом прем’єр К. Саббат пояснював, що відмова від східних земель була неможливою для польського уряду і практично нічого не давала українцям, оскільки в тих умовах це була б відмова на користь Росії, а не України. Відповідно до стану двосторонніх відносин, міжурядова польсько-українська декларація, підписана 28 листопада 1979 р. у Лондоні, була доволі нечіткою і оминала проблему кордону.

Більшу свободу маневру у вирішенні міжнаціональних проблем мали інститути громадянського суспільства, насамперед опозиційні профспілки і партії. В декларації Конфедерації незалежної Польщі від 1 вересня 1979 р. стверджувалося, що зі спільного минулого і польської національної традиції “виникає почуття співвідповідаль-

ності за свободу і успіх народів, з якими поєднала нас історія і які мають право на самовизначення” (Biblioteka Narodowa, Deklaracja; Інтерв'ю з Лешком Мочульським; Archiwum Ośrodka Karta, Deklaracja). Проте декларація не запропонувала способів вирішення проблеми кордону.

На початку 1980-х років, у період пошуків політичної лінії і “солідарносцьової гарячки”, Польське Незалежницьке Порозуміння (ПНП) проголосило декларацію “Польща – Україна”, яка мала величезне значення для формування проукраїнської орієнтації в середовищі польської опозиції. У декларації наголошувалося на необхідності польсько-українського примирення, якому повинно передувати взаєморозуміння, взаємоповага і праця над кращим майбутнім шляхом відповідного виховання молодого покоління. “З польського боку це вимагатиме відмови, хоч, скажімо собі щиро, відмова ця стосуватиметься передусім традиції та історичних сентиментів, а не теперішніх політичних реалій. Поляки мусять зрозуміти, що етнічно українські землі, які до 1939 р. належали до польської держави, повинні ввійти до складу новоутвореної Української Республіки. Є вражаючою річчю, що багато людей в Польщі і серед еміграції не зрозуміли цієї основоположної правди (...) Зміна ментальності і політичної свідомості обох народів є в теперішній ситуації однією з найважливіших і найнеобхідніших для вирішення польсько-українських проблем. Здається, нагальним є проведення чогось, що ми назвали б публічною сповіддю чи днем очищення”. ПНП заявляло, що “без тісної співпраці обох держав – Польщі і України – на міжнародній арені знову появилися б можливості ближчої чи дальшої загрози їх незалежному існуванню” (Les archives de l'Institut Litteraire a Paris, s.113–115).

Важкою проблемою в польсько-українських відносинах залишалося питання національних меншин. Навіть резолюції I з'їзду незалежної профспілки “Солідарність” (“Solidarność”) не змогли сформулювати концепцію розв'язання проблеми. Зокрема, у комісії щодо підготовки програмних документів розгорілася дискусія у справі декларації стосовно національних меншин. Редактор “Więzi” Б. Скарадзінський стверджував, що з'їзд не може завершитися без офіційного звернення до трьох основних національних меншин – українців, білорусів і литовців – з посланням чи документом нижчого рангу, що він повинен стати на позиції захисту їхніх прав, гідності, культури, традиції і релігії. Б. Скарадзінський стверджував, що для польської політики важливі тільки ці три меншини, а не всі етнічні групи, як пропонували інші представники опозиції (Інтерв'ю з Богданом Скарадзінським; Archiwum Ośrodka Karta, Stosunek, s.1–4).

Згодом Б. Скарадзінський нарікав на відсутність в опозиційному середовищі усвідомлення важливості співробітництва з національними меншинами.

“Розуміння забракло також повністю в керівництві легальної «Solidarności». Правда, було небагато часу і величезна кількість проблем для вирішення. Треба було однак задіяти величезну кількість енергії на переконання осіб, які приймали рішення в Русі, тобто нашому справжньому національному представництві, що це історичний шанс, який не відомо, чи повториться, на переломі у стосунках з білорусами, литовцями й українцями» (Archiwum prywatne P.Kazaneckiego w Warszawie, Podlaski K., s.87).

Ухвала I з'їзду “Solidarności” у справі національних меншин, прийнята на завершальних нарадах 7 жовтня 1981 р., містила численні протиріччя. Наприклад, декларувалася турбота про те, щоб польські громадяни, які належать до інших націй і етнічних груп – білоруси, цигани, греки, литовці, лемки, німці, українці, татари, євреї та інші націо-

нальності, отримали умови для вільного розвитку своєї культури, згідно з традиціями “Речі Посполитої багатьох народів”. Одночасно заявлялося, що організація протистоїть усяким національним поділам і бореться за гарантування повноти громадянських прав усім полякам, незалежно від національної приналежності чи походження (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, s.145–146).

Резолюцію різко розкритикував Б. Скарадзінський:

“Поплутано тут з дитячою нестаранністю справи та адресатів. Цигани, греки і євреї зі своїми культурно-суспільними проблемами зрівняні з білорусами, литовцями і українцями, які становлять для нас, як ми намагалися це пояснити, політичну проблему. Тільки ці останні є для нас співгромадянами, а водночас членами сусідніх народів, які проживають компактно, які колись входили до складу І Речі Посполитої і з якими за II Речі Посполитої ми мали відомі конфлікти” (Archiwum prywatne P.Kazaneckiego, Podlaski K., s.87–88).

Відсутність чіткої програми “східної” політики та відносин зі східними сусідами не заклала основ для координації визвольної боротьби й оцінювалося як одна із причин слабкості “Solidarność”, запровадження військового стану та переходу до підпілля. В період після делегалізації на сторінках преси “другого обігу” починається активна дискусія стосовно проблеми східних сусідів, кордонів і національних меншин. Це зумовило написання Б. Скарадзінським книги під первісною назвою “Наші брати?: мова про білорусів, литовців і українців” (“Bracia nasi?: rzecz o Białorusinach, Litwinach i Ukraińcach”). Наступні видання вийшли під дещо зміненою назвою: “Білоруси–литовці–українці: наші вороги чи брати?” (“Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia?”). Певною мірою вона містила розвиток концепції ULB (Україна – Литва – Білорусія), запропонованої Юліушем Мєрошевським і пропагованої паризькою “Культурою” (“Kultura”). Б. Скарадзінський заперечував урядову тезу про відсутність у Польщі проблем у співжитті народів і висловлював упевненість, що настане час нормального сусідства Польщі з Білорусією, Литвою й Україною. Принципове значення мало, яким буде це сусідство. Важливо, щоб поява незалежних держав не супроводжувалася конфліктами між ними. “Коли Польща повернула собі незалежність 11 листопада 1918 року, і між Віслою, Німаном, Дніпром і Дністром появилось поле вільної гри справжніх місцевих сил – запекла польсько-українська боротьба за Львів тривала вже одинадцятий день. Було б прокляттям історії, якби вона мала механічно повторюватися” (Archiwum prywatne P. Kazaneckiego, Podlaski K., s.6).

Запровадження військового стану сприяло усвідомленню неможливості успіху визвольної боротьби окремої країни соціалістичного табору, стало каталізатором зацікавлення польської опозиції східними проблемами. Питання національних меншин займало важливе місце у програмі Ліберально-демократичної партії “Niepodległość” (ЛДПН). Національним меншинам гарантувались умови національного, політичного, релігійного й економічного розвитку. Ревізія умов Ялтинських домовленостей мала супроводжуватися досягненням порозуміння між сусідами. Зокрема, передбачалося укладення договору з незалежною Україною про відмову Польщі від колишніх своїх східних земель за умови надання місцевим полякам та тим, що захочуть там оселитися, всіх національних прав, якими будуть користуватися українці у Польщі. Визнавалося право вільного вибору місця проживання та підтримувалася вимога повернення прибулого російського населення з західних республік СРСР на батьківщину (Założenia programowe, 1983, s.1–3).

Проблеми східної політики були одними з найважливіших у діяльності польської опозиції, тому польська опозиція у колективних зверненнях чи деклараціях неодноразово висувала ідею непорушності наявних кордонів. Зокрема, в 1985 р. у “Ялтинському зверненні” вимагався перегляд принципів Ялтинської системи і водночас визнання наявних кордонів (Apel Jałtański, 1985, s.II). Чіткіше ця концепція сформульована у Празькому зверненні “Хартії-77” від 11 березня 1985 р. до Конгресу Миру в Амстердамі. 24 чехословацькі дисиденти, що підписали її (у тому числі В. Гавел), стверджували, що “не варто шукати виходу в будь-якій ревізії європейських кордонів. Щоправда, значення кордонів у рамках європейської консолідації має зменшуватися, однак це не повинно давати підстав для націоналістичних чи ревізійністичних виступів”. Звернення передбачало право німецьких держав на возз’єднання при збереженні встановлених кордонів, яке кваліфікувалось як один з істотних елементів позитивних змін в Європі (Apel Praski, 1987, s.79–80).

Польська опозиція усвідомлювала необхідність створення консолідуючого документа з питання взаємин зі східними сусідами. Значного розголосу набула спільна декларація шести опозиційних організацій, особливо активних у розгляді питань східних сусідів. Ініціатива написання її належала редакторові опозиційного часопису “Nowa Koalicja” Гжегожу Костжеві-Зорбасу (Інтерв’ю з Г. Костжевою-Зорбасом). 16 грудня 1984 р. у Варшаві організація “Свобода–Справедливість–Незалежність” (“Wolność–Sprawiedliwość–Niepodległość”), політичний рух “Визволення” (“Wyzwolenie”), Ліберально-Демократична партія “Niepodległość”, видавництво “Ін корпоре” (“In Corpore”), політична група “Воля” (“Wola”) та група часопису “Niepodległość” виступили з “Пропозицією спільної позиції щодо польсько-українського, польсько-білоруського та польсько-литовського кордону”. У ній стверджувалося, що територіальні конфлікти багаторазово ділили, сварили й дуже ослаблювали як поляків, так і українців, білорусів і литовців. Єдиним способом подолання таких конфліктів вважалося збереження встановлених кордонів. “Це полягає у найбільш життєвому геополітичному інтересі наших народів, які борються за свободу. Будемо прагнути, щоб згаданий принцип був взаємно підтверджений національними представництвами”. Ця заява була опублікована в першому номері “Nowej Koalicji” польською й англійською мовами, а в другому – польською, українською, білоруською і литовською. Згодом її передрукували інші опозиційні видання. Зокрема, в редакційному коментарі опозиційного підпільного часопису “Zomorządność” вказувалося, що “всякі кордонні суперечки служать тим, кому не подобається антирадянська коаліція”. Основний акцент переносився з проблеми лінії кордону на гарантування прав людини: “Найважливіше, щоб українець, який мешкає у вільній Варшаві, почувався так само добре, як поляк, що проживає у звільненому від москалів Києві” (Do Braci Ukraińców, 1984, s.2–4; Archiwum prywatne W. Berdychowskiej: Заява, с.253–254).

Перелічені опозиційні політичні організації звернулися до Президії Конференції українських політичних партій і організацій (КУППО) з пропозицією пошуку шляхів порозуміння та визнання наявних кордонів. КУППО у 1970–1980-х роках виконувала роль координаційного центру емігрантських політичних об’єднань. У відповіді КУППО у травні 1986 р. зазначалося:

“Ми свідомі факту, що визначення теперішніх кордонів було результатом порозуміння учасників нещасливої Ялтинської Конференції і вони не є виразом волі наших народів. Визнаючи однак теперішній стан як реально існуючий факт, заявляємо наше принципове твердження, що ніхто в світі не має права вирішувати проблеми кордонів наших

держав, крім наших народів і вибраних ними державних органів в наших вільних і суверенних державах” (Archiwum prywatne B. Berdychowskiej: Становище, с.217–218; Archiwum prywatne J. Targalskiego: Становище, с.5).

Ініціативу польських опозиційних організацій підтримав також представницький центр українського визвольного руху – Українська Головна Визвольна Рада (УГВР). У своїй заяві вона наголосила на необхідності гарантування нормальних умов для функціонування українській меншині в Польщі та польській меншині – в Україні (Archiwum prywatne W. Mokrego: Oświadczenie, s.1–2). Процес порозуміння у справі кордонів відбувався доволі складно, польська опозиція намагалася інспірувати появу з українського боку групи прихильників непорушності кордону. Зокрема, це робилося через видання середовищем ЛДПН україномовного часопису “Самостійник”, який мав справляти враження органу української меншини. Аналіз реакції українських інституцій характеризує їхню позицію в справі кордонів як пролонгацію. Для української сторони питання кордонів залишалося невизначеним. У своєму коментарі редакція “Самостійника” писала, що заява ЗГ УГВР не дає чіткої відповіді з цього приводу, а КУППО не заявляло нічого стосовно майбутніх кордонів (Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie: Від Редакції, с.5–6).

Про небезпеку реваншистських настроїв в української сторони свідчить редакційна стаття “Самостійника” з нагоди досягнення певних домовленостей між польською опозицією й українськими еміграційними організаціями у справі кордонів у 1986 р. У статті ставилося питання: “Чи українські середовища є також за збереження цих кордонів на майбутність чи будуть вимагати Лемківщину, Холмщину, Підляшшя, Пряшівщину й деякі частини Буковини та Молдавії?”. Загалом відповідь редакції схилялася до необхідності визнання наявних кордонів та гарантування прав національних меншин для спільної боротьби за незалежність.

Редакція “Самостійника”, агітуючи за непорушність кордонів, нагадувала, що передача С. Петлюрою Польщі західноукраїнських земель “зруйнувала українсько-польську військову та політичну співпрацю й принесла зі собою Ризький договір – цебто поневолення України, а згодом також Польщі”. Звертаючи увагу на невідповідність етнічних і державних кордонів та протидію спробам ревізії кордонів з боку інших народів ЦСЄ, редакція підводила до висновку про безперспективність в таких умовах антитоталітарної і визвольної боротьби. Саме СРСР залишався б гарантом стабільності.

“Ніхто не буде боротися з комуністичною владою – особливо з совітами – якщо її занепад буде означати для нього втрати. Чи не кращим виходом було б залишення кордонів і признание національних прав українцям всюди – точніше, всюди, всім національним меншостям, де вони є поза межами України, чим боротися з усіма сусідами, бо очевидно ніхто добровільно нічого не віддасть” (Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie: Від Редакції, с.6–7).

Представник Комітету суспільного опору (KOS–КСО) Я. Заленський в інтерв'ю підпільному часопису “Dialogi. Biuletyn polsko-ukraiński” наголосив на тому, що українські політичні сили мали б оприлюднити свою позицію. “Окремі групи і партії української еміграції повинні задекларувати, чи вважають теперішній польсько-український кордон за вартий утримання у майбутньому, чи стоять за повернення наступних земель, які є зараз в кордонах Польщі” (Archiwum prywatne P. Kazaneckiego w Warszawie: Wywiad, s.21–24).

Активізація польсько-українського діалогу дала можливість досягнути домовленості між КУППО та польською опозицією. У березні 1987 р. у Парижі було підписано “Заяву у справі принципів польсько-української співпраці”. З польського боку від імені Ліберально-демократичної партії “Niepodległość” та Організації “Wolność–Sprawiedliwość–Niepodległość” її підписав С. Таргальський, від імені КУППО – представник президента М. Плав’юка В. Малинович – діяч української діаспори у Франції, член Проводу українських націоналістів і з 1986 – член президії Світового конгресу вільних українців. Згідно зі спогадами Є. Таргальського в інтерв’ю автору цієї статті, підписання відбулося в спортзалі школи під Парижем (Інтерв’ю з Єжи Таргальським), імовірно, в районі Венсенну, де проживав В. Малинович.

У “Заяві” стверджувалося, що польсько-українська співпраця становить життєву необхідність. Незважаючи на відсутність повноважень вирішувати проблему кордонів в юридичному сенсі, сторони погоджувалися, що наявний кордон має бути збережений як кордон між майбутніми незалежними польською й українською державами. Всі історичні умови та міжнародні конвенції стосовно польсько-українських відносин повинні втратити силу. Сторони зобов’язалися поборювати у своїх середовищах тенденції висунання територіальних претензій до партнера та висловлювали сподівання на затвердження існуючих кордонів майбутніми парламентами обох держав.

Сторони підтримали право національних меншин на вільний розвиток та зобов’язалися поборювати всякі прояви національної дискримінації з боку держави чи суспільства. Було заявлено про необхідність негайного створення у Польщі власної ієрархії УКЦ на чолі з єпископом та власної системи освіти української меншини. Підтримувалося слушне право українців повертатися на їхні землі, з яких вони були незаконно виселені комуністичними властями. “Заява” висловлювалася також на користь права поляків в Україні на власну систему освіти і необмежений національний розвиток. Наприкінці стверджувалося, що тільки спільна політична боротьба поляків, українців та інших народів Міжмор’я може забезпечити здобуття ними вільних і незалежних держав (Biblioteka Narodowa, Oświadczenie).

“Заява” широко обговорювалася в емігрантських і опозиційних середовищах, зокрема, її опублікували часописи “Kultura”, “Nowa Koalicja”, “Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński”, “Niepodległość”, “ABC”, “Zamek” та інші видання. “Nowa Koalicja” у своїй редакційній статті високо оцінила “Заяву” як підписаний перший документ незалежними опозиційними польськими та українськими осередками після міжурядової угоди 1979 р. (Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie: Redakcja, s.4–5). В. Малинович заявив, що Польща і Україна повинні стати головною силою в боротьбі за незалежність народів Центрально-Східної Європи, і “не балканізація, але дух дружньої співпраці повинен запанувати на цій зболеній, терплячій частині світу” (Małunowycz, 1987, s.115).

Конференція середовища УГВР, яка відбулася 10–11 жовтня 1987 р. у Нью-Йорку, констатувавши появу сильного проукраїнського руху в польській опозиції, зазначила, що

“теперішній кордон між Україною і Польщею не є результатом рішення вільних урядів обох народів, проте цей кордон у ніякому разі не є і не може бути перешкодою для невідкладної і життєво-конечної для українців і поляків співпраці тепер і після здобуття ними незалежності. Не випереджуючи майбутнього становища вільних урядів України і Польщі, треба рішуче застерегти, що всякий спір між українським і польським народами за кордони, тепер чи в майбутньому, приніс би необчислимі трагічні наслідки для одних і других і йшов би тільки

на користь ворогів обох народів” (Українська Головна Визвольна Рада, 2001, с.275).

Підписання “Заяви” планувалося спочатку не тільки з українською, а й з литовською еміграцією, проте акція з нез’ясованих причин була зірвана, згодом Є. Таргальський стверджував, що дружина литовського представника виявилась агентом Штазі – спецслужби НДР. Друга спроба польсько-литовського порозуміння відбулася на початку розпаду соціалістичного табору. У середині листопада 1989 р. групи інтелектуалів та суспільних діячів Польщі і Литви обмінялися відкритими листами, адресованими до сусідів з другого боку кордону. З польської сторони лист підписали депутати сейму, сенатори, письменники, журналісти, історики. З литовського боку сигнітаріями листа були політики, письменники, священники та історики, пов’язані з середовищем “Sajudisa”. У польському листі стверджувалося, що настав час виразно заявити, що ніхто в Польщі не висуває територіальних претензій стосовно земель, які у міжвоєнний період належали до польської держави. Одночасно підкреслювалося, що поляки мають і повинні мати гарантоване духовне, історичне, культурне і матеріальне право до присутності, до участі у польській спадщині у Вільносі і у Литві. “Усвідомлюючи тягар минулого, станьмо взаємно на ґрунті сьогодення, відважно відкиньмо погані спомини, користуймося сприяючими обставинами, щоб зблизитися, визнаючи те, що безсумнівне і незмінне...” Польський лист звертався також до поляків Литви з закликом до “стриманості, зваженості, дружби, (...) визнання спільних для всієї Європи цінностей, тобто свободи і демократії”.

У литовському листі наголошувалося, що демонстрування болячок минулого та взаємні претензії завели б у глухий кут. Непорозуміння були б винятково вигідними для третіх сил, оскільки уможливили б піднесення нового муру сварок та поширення підступної дезінформації. Для довіри і дружби необхідним є також справедливе розв’язання проблеми національних меншин. Литовці у Польщі і поляки в Литві – це повноправні громадяни своїх країн з правами культурної автономії (Nykiel, 1990, s.65–66).

Український еміграційний журнал “Віднова” у 1987 р. оголосив анкету, в котрій четверте питання звучало так: “Чи справу майбутніх кордонів вільної Польщі належить обговорювати і обдумувати глибоко і конкретно вже тепер, чи це непотрібне, шкідливе, або знаходиться поза нашими управліннями? Хто в цій справі повинен мати вирішальний голос: Край чи еміграція, польський уряд на вигнанні чи діючі в Краю еміграційні угруповання?”. Ця анкета, очевидно, розсилалася безпосередньо адресатам, а не публікувалася в журналі. У відповіді на запитання анкети “Віднови” П. Маркович стверджував, що непорушність кордону є необхідним компонентом польсько-українського порозуміння та спільної боротьби проти радянського поневолення, що суперечка щодо кордонів стала перешкодою для польсько-українського союзу 1920 р. Автор заперечував плани повернення кордонів 1939 р. та Львова, оскільки це перекреслило б можливість польсько-української співпраці. “Неможлива розмова, а тим більше союз з українцями тих поляків, які прагнуть до включення до вільної Польщі українських земель зі Львовом, оскільки це є прагнення до реалізації планів Сталіна, який задумувався, чи не краще дати полякам Львів, щоб таким чином назавжди порізнити поляків і українців і не допустити до польсько-українського порозуміння проти пануванню Москви над обома народами”. Проаналізувавши історію спірних теренів, П. Маркович дійшов висновку, що “українці можуть висувати більш обґрунтовані аргументи, ніж поляки, вимагаючи корегування теперішнього східного кордону, але спрямовані на зменшення ПНР”. Загальне резюме зводилося до того, що, оскільки поляки

і українці не мали впливу на формування сучасного кордону, а від часу її створення минуло понад 40 років і права на території з обох сторін кордону отримали там нові покоління поляків і українців, прагнення до коригування лінії розмежування є небажане і небезпечне, особливо на початку польсько-українського діалогу, що зароджується і передбачає в перспективі укладення політичного союзу (Markowicz, 1988, s.3–4).

Прихильниками непорушності кордонів були також представники української меншини у Польщі. Професор Університету ім. М. Складовської-Кюрі Михайло Лесів заперечував наявність реваншистських намірів в українській стороні. На запитання, чи незалежна Україна не почне домагатися ревізії кордонів і повернення Холма чи Перемишля, він відповів, що не можна змішувати право на сентимент до місця свого походження з територіальними змінами. “Українці повинні мати право на сентимент до Перемишля, так як поляки повинні мати право на сентимент до Вільна чи Львова, а німці до Вроцлава”. При цьому М. Лесів зачитував спільну “Заяву” 1987 р. про необхідність визнання наявних кордонів як умови повернення свободи і незалежності обох держав. М. Лесів наголосив: оскільки неможливо знайти розв’язання, яке повністю задовольнило б обидві сторони, треба прагнути не до ревізії кордонів, а до лібералізації національної політики. “Залишається єдине: прагнути до того, щоб поляки, проживаючі в Україні, і українці, проживаючі у Польщі, почувалися добре, як у себе, бо ні одні, ні другі не є емігрантами, а проживають у себе з діда-прадіда. Українці у Польщі хотіли би нормального трактування їх як громадян” (Granice ustalali za nas, 1990, s.10).

Після 1989 р. польська опозиція отримала можливість впливу на формування державної політики. Ініціатор акції, що завершилася підписанням “Заяви”, Г. Костжева-Зорбас, який став директором департаменту в МЗС і автором доктрини “дворівневості” (“dwutorowości”) у східній політиці, виклав наступні принципи курсу у справі кордонів:

“Визнання територіального status quo, тобто взаємна відмова від територіальних претензій, у тому числі опосередкованих вимог, наприклад вимог територіальної автономії (...) По-перше, теперішні кордони в принципі збігаються з етнічними, по-друге, будь-яке ставлення під сумнів кордонів відкрило б справжню скриньку Пандори зі всіма наслідками також для польських західних кордонів. Повна повага до прав національних меншин з обох боків кожного кордону. Прагнення до відкритості кордонів (...), вільний рух людей, інформації та ідей залишається нашою метою” (Zanim będziemy Europą, 1989).

Делегація від польської опозиції взяла участь у роботі I з’їзду Народного Руху України. За пропозицією А. Міхніка, було досягнуто домовленості про зустріч українських і польських парламентаріїв у Яблонній під Варшавою 4–5 травня 1990 р., на якій багато уваги приділялося також проблемі кордонів. Сторони продемонстрували спільність позицій у питанні про необхідність стабільності кордону, що сприятиме добросусідським взаєминам у політичній, економічній і культурній галузях. Відзначалася потреба відкритості кордону для громадян обох держав та проведення толерантної внутрішньої політики, яка передбачала б повагу культурних, економічних і політичних прав національних меншин (Інтерв’ю з Богумілою Бердиховською, 2003).

Таким чином, “Заява у справі принципів польсько-української співпраці” стала результатом довголітньої еволюції польської й української політичної думки. Вперше заява концентрована і комплексно запропонувала узгоджений польськими опозиційними середовищами й українською еміграцією проект польсько-української співпраці після розпаду соціалістичного табору і СРСР. Положення цього документу, розроблені

на рівні інститутів громадянського суспільства, але підписані частково за участю еміграційного уряду, були визнані державними структурами обох народів після здобуття незалежності і стали основою їхніх взаємовідносин. Принципи “Заяви” було імплементовано в рамковий міждержавний договір України і Польщі 1992 р. та Заяву про порозуміння і примирення від 21 травня 1997 р.

Коли готувалася ця стаття, надійшла інформація, що 19 вересня 2021 р. відійшов у вічність діяч польської опозиції, розробник і підписант “Заяви” Єжи Таргальський (Юзеф Дарський). Нехай ця стаття буде нагадуванням про Його заслуги у справі польсько-українського зближення.

Список посилань

Від Редакції. Самостійник. Вісник незалежного українського слова [неопубліковане джерело], 4–5. 1986. *Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie*.

До питання українсько-польських взаємин. Заява. Самостійник. Вісник українського незалежного слова [неопубліковане джерело], 4–5. 1986. *Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie*.

Заява: До братів українців, білорусів і литовців. Віднова. Культура. Суспільство. Політика [неопубліковане джерело], 3. 1985. *Archiwum prywatne B. Berdychowskiej*.

Інтерв'ю з Богумілою Бердиховською [неопубліковане джерело], Варшава, 9. X. 2003.

Інтерв'ю з Богданом Скарадзінським, Подкова Лесьна [неопубліковане джерело], 15. VIII. 2006.

Інтерв'ю з Гжегожем Костжевою-Зорбасом [неопубліковане джерело], Варшава, 18. VII. 2009.

Інтерв'ю з Єжи Таргальським [неопубліковане джерело], Варшава, 22. VIII. 2006.

Інтерв'ю з Лешком Мочульським [неопубліковане джерело], Варшава, 18. I. 2007.

Становище КУППО до українсько-польських взаємин. Віднова. Культура. Суспільство. Політика, 5. Літо–осінь–зіма 1986: Чорнобиль – трагедія України [неопубліковане джерело]. *Archiwum prywatne B. Berdychowskiej*.

Становище КУППО до українсько-польських взаємин. Самостійник. Вісник незалежного українського слова [неопубліковане джерело], 4–5. 1986. *Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie*.

Українська Головна Визвольна Рада. ЗП УГВР – ГС ЗС УГВР – Середовище УГВР (документи, інформації, словник імен), 2001. Гадяч.

Чушак, Х., 2011. *Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989)*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Видавництво “ПАІС”.

Apel Jałtański, 1985. *Niepodległość. Miesięcznik Polityczny Liberalno-Demokratycznej Partii “Niepodległość”*, 37–38.

Apel Praski, 1987. *Obóz*, 12. В.м.: Wydawnictwo CDN.

Boruta, M., 2002. *Wolni z wolnymi, równi z równymi. Polska i Polacy o niepodległości wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej*. Kraków: ARCANA.

Deklaracja ideowa Konfederacji Niepodległej Polski [неопубліковане джерело]. 1. IX. 1979. *Archiwum Ośrodka Karta (AOK). Archiwum opozycji (AO)*. Sygn. AO IV/13.1. К. 1. Warszawa,

Do Braci Ukraińców, Białorusinów i Litwinów! Propozycja wspólnego stanowiska wobec granicy polsko-ukraińskiej, polsko-białoruskiej i polsko-litewskiej, 1984. *Nowa Koalicja*, 2.

Granice ustalali za nas. Rozmawiał Zbigniew Dudziński, 1990. *Po prostu*. Warszawa, 12. 3 V.

Les archives de l'Institut Litteraire a Paris (AILP). Les coupures de presse (CP), 1991. Vol. 3: Kozak S. Polska a Ukraina. Drogi i bezdroża porozumienia. *Więź*, 11–12(XI–XII). 1991.

Małynowycz, W., 1987. Ukraina i Polska. *Kultura*, 9 (480).

Markowicz, P., 1988. Granice. *Zomorządność*. Kraków, 157, 4. III.

Nykiel, W., 1990. Przestrogi Juliusza Mieroszewskiego. *Pogląd*, 1/2. Styczeń–luty.

Oświadczenie Ukraińskiej Głównej Rady Wyzwoleńczej UHWR. Obszar III. Pismo Konfederacji Polski Niepodległej. Obszar – Łódź [неопубліковане джерело], 2(XI). 1986. *Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie*.

Organizacje opozycyjne wg. miast P-Z: Deklaracja ideowa Konfederacji Polski Niepodległej [неопубліковане джерело], 1(IX). 1979. *Biblioteka Narodowa. Dokumenty życia społecznego (DŻS)*. Sygn. I2j. Warszawa

Organizacje opozycyjne wg. miast P-Z: Oświadczenie w sprawie zasad współpracy polsko-ukraińskiej [неопубліковане джерело], III. 1987. *Biblioteka Narodowa. Dokumenty życia społecznego*. Sygn. I2j. Paryż.

Podlaski K. [Skaradziński B.]. Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? Warszawa: Przedświt [неопубліковане джерело], 1984. *Archiwum prywatne P. Kazaneckiego w Warszawie*.

Redakcja "Nowej Koalicji". Znaki przelomu. Nowa Koalicja [неопубліковане джерело], 5. 1988. *Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie*.

Stosunek Związku do organizacji mniejszości narodowych [неопубліковане джерело]. *Archiwum Ośrodka Karta*. Sygn. A/7.4.2.

Uchwała w sprawie mniejszości narodowych, № 69/81. I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ "Solidarność". Statut. Uchwała programowa z Aneksem. Dokumenty Zjazdu. Gdańsk: Biuro Informacji Prasowej Komisji Krajowej NSZZ "Solidarność" [неопубліковане джерело], [1981]. *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN)*. Sygn. IPN BU MSW II 1637. Npgn.

Wywiad z Janem Zaleskim (KOS), 1988. Dialogi. Biuletyn polsko-ukraiński [неопубліковане джерело], 2–3 (11–12). *Archiwum prywatne P. Kazaneckiego w Warszawie*.

Założenia programowe, 1983. *Niepodległość*, 21–22 (IX–X).

Zanim będziemy Europą. Z Grzegorzem Kostrzewą rozmawia Jerzy Stankiewicz, 1989. *Tygodnik Polski*, 35. 27 sierpnia.

References

Before we will be with Europe. Jerzy Stankiewicz is talking to Grzegorz Kostrzewa, 1989. *Tygodnik Polski*, 35. 27 sierpnia. (In Polish)

Boruta, M., 2002. Free with Free, Equal with Equal. Poland and the Poles about Independence of the Eastern Neighbours of Rzeczypospolita. Kraków: ARCANA, 355 p. (In Polish)

Chushak, Kh., 2011. *There is no Free Poland without Free Ukraine: Ukraine and Ukrainians in the Political Thought of Polish Opposition (1976–1989)*. Lviv: Instytut ukrajinoznawstwa im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrainy; Wydawnictwo "PAIS". (In Ukrainian)

Concerning the Issue of Polish-Ukrainian Relations [unpublished source], 1986. The Declaration. Samostijnyk. Visnyk nezalezhnoho ukrayins'koho slova, 4–5. J. Targalski's Private Archive in Warsaw. (In Ukrainian)

Ideological Declaration of Confederation of Independent Poland [unpublished source]. 1 IX 1979. *Archives of the KARTA Center (AOK). Archives of the Opposition (AO)*. Sygn. AO IV/13.1. K. 1. Warsaw. (In Polish)

Les archives de l'Institut Litteraire a Paris (AILP). Les coupures de presse (CP). 1991. Vol. 3: Kozak S. Poland and Ukraine. Paths and Impassable Roads to Mutual Understanding, 1991. *Więź*, 11–12 (XI–XII), pp.113–115. (In Polish)

Małynowycz, W., 1987. Ukraine and Poland. *Kultura*, 9 (480), pp.113–115. (In Polish)

Markowicz, P., 1988. The Frontiers. *Zomorządność*, 157 (4 III). Kraków, pp.3–4. (In Polish)

Nykiel, W., 1990. Forewarns of Juliusz Mieroszewski. *Pogląd*, 1/2. Styczeń–luty, pp.65–66. (In Polish)

Organizacje opozycyjne wg. miast P-Z: Ideological Declaration of Confederation of Independent Poland [unpublished source], 1979, 1. IX. *Biblioteka Narodowa. Dokumenty życia społecznego. (DZS). Sygn. I 2 j.* Warsaw. (In Polish)

Organizacje opozycyjne wg. miast P-Z: The Statement on the Principles of Polish-Ukrainian Cooperation [unpublished source], III 1987. *Biblioteka Narodowa. Dokumenty życia społecznego. Sygn. I 2 j.* Paryż (In Polish)

Podlaski K. [Skaradziński B.]. Belarusians – Lithuanians – Ukrainians: our Enemies or Brothers? Warsaw: Przedświt [unpublished source], 1984. *P. Kazanecki's Private Archive in Warsaw.* (In Polish)

Samostijnyk. Visnyk nezalezhnoho ukrayins"koho slova [unpublished source], 1986, 4–5. *J. Targalski's Private Archive in Warsaw.* (In Ukrainian)

The Attitude of the Union to National Minorities' Organizations [unpublished source]. *Archives of the Karta Center (AOK). Sygn. A/7.4.2* (In Polish)

The borders were established for us. Zbigniew Dudziński talked. 1990. *Po prostu.* Warszawa, 12. 3. V. S. 10. (In Polish)

The Declaration: to Brothers Ukrainians, Belarusians and Lithuanians [unpublished source], 1985. Vidnova. Kul"tura. Suspil"stvo. Polityka, 3. *B. Berdychowska's Private Archive.* (In Ukrainian)

The Interview with Jan Zaleski (KOS), 1988. Dialogi. Biuletyn polsko-ukraiński [unpublished source], 2–3(11–12), *P. Kazanecki's Private Archive in Warsaw.* (In Polish)

The interview with Bogumiła Berdychowska [unpublished source], Warsaw, 9. X. 2003. (In Ukrainian)

The interview with Bohdan Skaradziński, Podkowa Leśna [unpublished source], 15. VIII. 2006. (In Ukrainian)

The interview with Grzegorz Kostrzewa-Zorbas [unpublished source], Warsaw, 18. VII. 2009. (In Ukrainian)

The interview with Jerzy Targalski [unpublished source], Warsaw, 22. VIII. 2006. (In Ukrainian)

The interview with Leszek Moczulski [unpublished source], Warsaw, 18. I. 2007. (In Ukrainian)

The Position of CUPPO on Polish-Ukrainian Relations. Vidnova. Kul"tura. Suspil"stvo. Polityka, 5. Lito-osin'-zyna 1986: Chornobyl" – trahediya Ukrayiny [unpublished source]. *B. Berdychowska's Private Archive.* (In Ukrainian)

The Position of CUPPO on Polish-Ukrainian Relations [unpublished source], 1986. Samostijnyk. Visnyk nezalezhnoho ukrayins"koho slova, 4–5. *J. Targalski's Private Archive.* (In Ukrainian)

The Resolution on National Minorities Issue, № 69/81. I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ "Solidarność". Statut. Uchwała programowa z Aneksem. Dokumenty Zjazdu. Gdańsk: Biuro Informacji Prasowej Komisji Krajowej NSZZ "Solidarność" [unpublished source], [1981]. *Archives of the Institute of National Remembrance (AIPN). Sygn. IPN BU MSW II 1637. Npgn.* (In Polish)

The Prague Appeal, 1987. *Obóz*, 12. B.m.: Wydawnictwo CDN. pp.79–80. (In Polish)

The Yalta Appeal, 1985. *Niepodległość. Miesięcznik Polityczny Liberalno-Demokratycznej Partii "Niepodległość"*, 37–38(II). (In Polish)

To Brothers Ukrainians, Belarusians and Lithuanians! The proposal of Common Position on Polish-Ukrainian, Polish-Belarusian and Polish-Lithuanian Border, 1984. *Nowa Koalicja*, 2. (In Polish)

Ukrainian Supreme Liberation Council. (ZP UHVR – HS ZS UHVR – The surroundings of UHVR (documents, information, names dictionary). Hadyach: Hadyach, 2001. (In Ukrainian)

W. Mokry's Private Archive in Krakow: The editorial staff of the "New Coalition". Signs of Breakthrough, 1988. *Nowa Koalicja*, 5, pp.4–5. (In Polish)

W. Mokry's Private Archive in Krakow: the Statement of Ukrainian Supreme Liberation Council UHWR, 1986. *Obszar III. Pismo Konfederacji Polski Niepodległej. Obszar – Łódź*, 2 (XI), pp.1–2. (In Polish)

Założenia programowe, 1983. *Niepodległość*, 21–22 (IX–X). pp.1–3. (In Polish)

THE INFLUENCE OF "THE DECLARATION ON THE MATTER OF PRINCIPLES OF THE POLISH-UKRAINIAN COOPERATION" OF 1987 ON THE FORGING OF BILATERAL RELATIONSHIP

Mykola GENYK

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57 Shevchenka str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine
Department of Political Institutions and Processes
e-mail: genyk@wp.eu

Abstract

Background The Helsinki Accords signed in 1975 set inviolability of frontiers, ensured respect for human rights and hence formed the new international situation in the East Central Europe. With the emergence of opposition movements and the crisis of socialist bloc and the communist ideology, the issue of the future order, interethnic relations, borders and national minorities arose.

Purpose The purpose of the article is to research preconditions for signing of "The Declaration on the Matter of Principles of the Polish-Ukrainian Cooperation" in 1987 and its role in paving the way for bilateral relationship.

Results. On the Polish opposition initiative in 1987 "The Declaration on the Matter of Principles of the Polish-Ukrainian Cooperation" was signed with representatives of the Ukrainian emigration. It supported inviolability of borders and respect for national minorities' rights. The declaration was the first agreed between Polish opposition and Ukrainian émigrés document to suggest integrated and thorough project of Polish-Ukrainian cooperation after the downfall of the Socialist Camp and the Soviet Union. Its statements developed by civil society institutions, and partly approved by the government-in-exile, were recognized by state structures of both nations after gaining of independence and became a basis of their relationship. The Declaration gave a great impetus to normalization of relations between independent Poland and Ukraine. Its principles were implemented in an interstate framework treaty between Ukraine and Poland in 1992 and in a joint statement about mutual understanding and unity signed on the twenty-first of May, 1997.

Key words: the Polish-Ukrainian relations, frontiers, national minorities, the East Central Europe.